

PASKAITA „Lietuva, Latvija, Estija moderniaisiais laikais: kada (ar) klestėjo Baltijos šalių vienybė?“

Dr. Algimantas Kasparavičius (Lietuvos istorijos institutas)

Žvelgiant istoriškai, iš termino „Baltijos gubernijos“ (rus. *Остзейские губернии*), regis, ir bus kilęs vėlesnis terminas „Baltijos kraštai“ / „Baltijos šalys“, jis po revoliucijos Rusijoje jau Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje, o ypač jam pasibaigus, dėl suprantamų priežasčių greit išpopuliarėjo Europoje ir Šiaurės Amerikoje, o palaiptui buvo pradėtas taikyti ir Lietuvai. Tiesa, maždaug iki XX a. trečiojo dešimtmečio vidurio mėginta, kad terminas „Baltijos šalys“ apimtų ir Suomiją. 1918–1925 m. įvairių šalių spaudoje ir politiniame-diplomatiniame susirašinėjime neretai galima rasti, kad Suomija vadinama „Baltijos šalimi“ ar „Baltijos kraštu“. Tačiau maždaug nuo 1926–1927 m. suomiams vis labiau ir ryškiau kultūriškai-geopolitiškai tapatinantis su Europos šiaure ir Skandinavija, takoskyra tarp naujai atsiradusios vadinamosios Baltijos šalių trijulės ir Suomijos sparčiai augo. Prie to, matyt, prisidėjo ir šių šalių istorinės atminties ypatumai bei vidaus politinė raida. Šiaip ar taip, bet vos po keliolikos metų, jau Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, Suomiją viešojoje erdvėje retai kas bevadindavo „Baltijos šalimi“.

Gilėjant ir neišsisprendžiant Lietuvos geopolitiniam konfliktui su Lenkija, Lietuva palaiptui vis dažniau buvo priskiriama prie jos šiaurinių kaimynių Latvijos ir Estijos, t. y. tapatinama su Baltijos valstybėmis. Tai nulėmė keletas reikšmingų veiksnių:

- a) Iš Rusijos imperijos gniaužtų ištrūkusių mažų, geopolitiškai silpnų tautų-kraštų-valstybių Vakarų Europos didžiosios galios kurį laiką nematė kaip bent kiek reikšmingesnių tarptautinių subjektų, neižvelgė ir principinių kultūrinių skirtumų tarp jų, todėl linko į jas žiūrėti kaip į daugmaž vientisą geopolitinį darinį, duodant jam ir vieną visa apimantį vardą. Netgi dar 1923–1925 m. Londono politiniuose-diplomatiniuose užkulisiuose buvo abejojama Baltijos valstybių istoriniu gyvybingumu ir su vadinamaisiais „Baltijos baronais“ – iš Latvijos ir Estijos kilusiais vokiečių, švedų, danų kilmės aristokratais – buvo diskutuojama tezė „Ar nevertėtų iš trijų atskirų Baltijos respublikų sukurti vienos „Baltijos valstybės“?“.
- b) Esmingesnių istorinių, kultūrinių ar kitokių skirtumų tarp Lietuvos, Latvijos, Estijos tarpukario metais nebuvo linkę matyti ir į politinę megalomaniją jau pradėję linkti ir amerikiečiai, jie 1922 m. liepos 28 d. Lietuvos, Latvijos, Estijos vyriausybes pripažino vienu ypu ir vienu politiniu-juridiniu aktu. Tiesa, JAV diplomatų garbei čia reikia pabrėžti, kad metams bėgant amerikiečiai labiau įsigilino į atskirų Baltijos kraštų tautinę-kultūrinę-politinę specifiką ir XX a. ketvirtajame dešimtmetyje jau visai gerai išmanė Lietuvos, Latvijos bei Estijos specifinius reikalus.
- c) Prie termino „Baltijos šalys“, kurio turinyje jau buvo ne tik Latvija su Estija, bet ir Lietuva, istorinio „nukalimo“ nemažai prisidėjo ir Rusijos bolševikai, jų retorikoje šiam terminui dažniausiai buvo skirta menkinamoji konotacija. Savotiškas kerštas tautoms, nusigrėžusioms nuo Rusijos. Žinia, tokia bolševikų retoriniame diskurse – Baltijos šalys – čia būta ir ideologinio-geopolitinio kodo, kuris Europai ir pasauliui siuntė žinią apie šių trijų kraštų, pavadintų vienu vardu, geopolitinį smulkumą ir nereikšmingumą. Ypač tai tapo aktualu,

kada netrukus po revoliucijos ir proletariato valstybės sukūrimo Maskvoje buvo iškelta „Pasaulinės revoliucijos“ idėja ir užsimota iš naujo pajungti buvusios carinės imperijos vakarinius pakraščius. 1918–1920 m. Nepriklausomybės karuose Lietuva, Latvija, Estija atmušė bolševikinės Rusijos invaziją, tačiau per visą tarpukarį Maskva neatsisakė vilties „sugrąžinti Baltijos limitofus“ į dabar jau bolševikinės imperijos valdžią.

- d) Prie termino „Baltijos valstybės“ plėtros ir populiarizacijos neabejotinai ir reikšmingai prisidėjo ir pačios minėtos šalys, jos 1919–1925 m. puoselėjo, dėjo pastangas, rengė konferencijas, kad būtų pasiektas tam tikras geopolitinis konsensusas ir įkurta vadinamoji Baltijos antantė. Tuometės Kauno, Rygos ir Talino pastangos lauktų rezultatų iškart nedavė, tačiau jų pasėta sėkla sužaliavo XX a. ketvirtojo dešimtmečio viduryje, kada Europą jau buvo pradėjęs krėsti naujo pasaulinio karo drugys. Su Maskvos palaiminimu ir toli siekiančiu geopolitiniu planu Lietuvos, Latvijos ir Estijos politinė-diplomatinė sąjunga, vadinamoji Baltijos antantė ar Baltijos santarvė, buvo įkurta 1934 m. rugsėjį Ženevoje. Tiesa, dėl viso komplekso vidinių ir išorinių priežasčių-trukdžių į visavertę politinę-diplomatinę regioninę galią Baltijos antantė per visą savo egzistavimo laiką taip ir neišaugo. Liko nerealizuoti ir 1938 m. pavasarį – 1939 m. vasarą karštai diskutuoti planai dėl šalių karinės apsigynimo konvencijos sukūrimo. Daugiau dėl to, kad tuomet buvo gana skirtinga Kauno, Rygos ir Talino geopolitinė padėtis, jie skirtingai matė pagrindinius priešus ir svarbiausius sąjungininkus; negalėjo sutarti dėl tarpusavio galių svarbos, nacionalinių armijų pajėgumų ir bendrų gynybinių planų; puoselėjo eventualiai skirtingas geopolitines orientacijas. Bene vienintelis „reikšmingas“ dalykas, kurį Baltijos antantė tarpukariu nuveikė bendrai, – 1938 m. birželį – 1939 m. sausį kartu pasitraukė iš Tautų Sąjungos kolektyvinio saugumo pakto ir pasuko į neutralitetą. Įdomiausia tai, kad Kaunas (Prezidentas, Vyriausybė ir Užsienio reikalų ministerija) šiuo keliu pasuko eidami prieš savo politinę valią ir geopolitinius skaičiavimus. Iš esmės tik pasiduodami Rygos ir Talino politiniam spaudimui ir artėjančio Antrojo pasaulinio karo akivaizdoje tokiu būdu bandydami išlaikyti „bendrą Baltijos valstybių frontą“. Tačiau, kaip paaiškėjo jau 1939 m. rugsėjo gale–spalio pradžioje, strategiškai tokia auka nepasiteisino: „neutrali“ Baltijos antantės narė Estija Savitarpio pagalbos paktą su TSRS pasirašė jau 1939 m. rugsėjo 28 d., net neinformavusi Lietuvos, jau nekalbant apie konsultacijas ir „bendrą frontą“. Iš esmės ir apie 1939 m. spalio 5 d. pasirašytą analogišką Latvijos ir TSRS sutartį Lietuvos valdžia sužinojo tik iš spaudos... Taip jau pirmomis Antrojo pasaulinio karo dienomis baigėsi Baltijos valstybių vienybės frontas.
- e) Tačiau bene labiausiai terminą „Baltijos šalys“ išpopuliarino 1940 m. vasarą TSRS įvykdyta šių šalių okupacija ir aneksija bei tarptautinė reakcija į šiuos įvykius. Jungtinės Amerikos Valstijos neteisėtą Baltijos šalių okupaciją pasmerkė ir atsisakė pripažinti jos tarptautinį legitimumą jau 1940 m. liepos 23 d., kada Vašingtone buvo paskelbta garsioji JAV valstybės sekretoriaus Samnerio Veleso (Sumner Welles) deklaracija. Galima sakyti, kad TSRS įvykdyta Baltijos šalių okupacija / aneksija joms iškrėtė piktą pokštą. Viena vertus, šios šalys buvo pasmerktos pusės amžiaus sovietiniam režimui. Kita vertus, per visą sovietmetį dėl JAV, Vatikano, Prancūzijos, Šveicarijos, iš dalies – Didžiosios Britanijos, Argentinos, Urugvajaus, Austrijos ir kt. Baltijos šalių išlaisvinimo iš TSRS jungo byla skambėjo visuose Vakaruose, o jų išsilaisvinimo iš TSRS klausimas politiškai buvo aktyvus per visus Šaltojo karo metus. Būtent šiuo kontroversišku laikotarpiu terminas „Baltijos šalys“ Vakaruose bene

labiausiai ir išpopuliarėjo. Naują impulsą šiam procesui 1987–1991 m. davė Michailo Gorbačiovo „perestroika“, Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio ir Liaudies frontų susikūrimas Estijoje ir Latvijoje, 1989-ųjų Baltijos kelias ir pagaliau Lietuvos, Latvijos, Estijos nepriklausomybių tarptautinis pripažinimas 1991 m. vasaros pabaigoje–rudeni.